

Kovács Máté és az olvasás

Mivel manapság kissé háttérbe szorult a könyvtári gyakorlatban az olvasó (vagy mondjuk úgy, hogy a technika és a menedzsment került előtérbe), talán nem lesz haszon nélküli Kovács Máténak az élete utolsó évtizedében az olvasásról/olvasóról vallott nézeteire emlékeztetni. Előre bocsátom, nem végeztem új kutatásokat, korábbi írásaimra támaszkodom. Kovács Máté életművének tanulmányozása nemcsak történeti stúdium, hanem szemléletének elsajátítása is, amely segít bennünket mai nézeteink formálásában.

Kovács Mátét – a minisztériumi évek után, Debrecenbe visszakerülve, némi ismerkedő évek után – eleinte a könyvtárak szerepe és rendszere (együttműködése, rendszerbe foglalása) foglalkoztatta. Ezt mutatja 1954-től a debreceni egyetemi könyvtári évkönyvekben közreadott 3 jelentős tanulmánya, ezekre támaszkodva az 1956-os törvényerejű rendelet előkészítésében vitt meghatározó szerepe. 1956-tól, az egyetemi katedra élén a könyvtárosképzés elméleti és gyakorlati megerősítése került érdeklődése középpontjába.

A képzés megerősítése és megújítása keretében 1961-re, a régi könyvtártudományi felfogást társadalmi és kommunikációs összefüggésbe helyezve, megalkotta első bibliológiai modelljét. Híressé vált körkörös ábrázolásában a belső körben helyezte el a könyvkultúrát és annak elemeit, azon belül a könyvtárkultúrát. A modell második körében megjelent az olvasáskultúra is – de még az írásos-nyomtatásos közlésmód és írásgyakorlat részeként.

Első modelljét mondtam, mert noha az érdemi visszhang nélkül maradt, Molnár Pállal összefogva, tovább formálta bibliológiai felfogását. Ehhez „jól jött”, hogy Marshall McLuhan először 1962-ben közzétett elmélete a Gutenberg-galaxis végét jósolta, a nyomtatott kiadványok és az olvasás háttérbe szorulását jövendölte. Vannak jelek, hogy már ismerhette ezt a kiadást is (bár nem hivatkozott rá), az antológia 1963-ban megjelent első kötetének bevezető tanulmánya az emberi közlés történetéből leszűrt tanulságokra alapozva, McLuhan állításainak már egyfajta indirekt cáfolata. Mindenekelőtt annak tételezésével, hogy a történelem azt mutatja, az újabbak soha nem tették fölöslegessé a régi közlésmódokat, az újak megjelenése „csak” átrendezte a közlési rendszereket. Az 1962-ben elkészült írása azt mutatja, hogy munkájában a közlésmódok felé haladt tovább, és az egyik közlésmódként értelmezte az írásos-nyomtatásos kultúrát és így a könyvtárakat, a könyvtári kultúrát is. Az azóta eltelt több, mint fél évszázad tapasztalatai mutatják, hogy a közlésmódok történetéből levont következtetése törvényszerűséggé vált: a valaha létezett közlésmódok közül egy sem halt el, nem vált fölöslegessé, azokat az emberiség máig használja.

Kovács Máté az 1960-as évek elején még nem számolhatott a később megszorodott olvasástörténeti kutatások tanulságaival. Ha azonban a 21. század elején magyarul is megjelent olvasástörténeti írásokat összerakjuk, elméletileg általánosítjuk, kiderül, Kovács Máté idézett tézise a közlésmódokról érvényes az olvasásmódokra is: a valaha létezett olvasásmódokat ma is alkalmazzuk, sőt az ifjú mintegy végigszáguldv a közlésmódok történetén válik alkalmassá a felnőtt létre, lép be alfabetizált korszakába. Ha ez igaz, akkor az is logikus, hogy meg kellene változtatni az olvasástanítás tartalmát és módszereit. Már rég nem érvényes, hogy az olvasás tanítása a betűk, szavak, mondatok felismertetésére irányuló tevékenység. Az szükséges, de nem elégséges! Sőt ma már nem csak az írásos-nyomtatásos közlésmód termékeinek használatára, olvasására kell megtanítani, nem elég a lineáris olvasásra, nem elég csak a szépirodalom és a szakkönyvek (végig)olvasását elsajátíttatni, hanem a Gutenberg-galaxis többi termékét, a folyóiratok, hírlapok olvasási technikáit, az egyéb nyomtatványok felhasználását is be kell gyakoroltatni a diákokkal. Sőt korunk igénye nem csak az elektronikus írásbeliségre való felkészítés, hanem (amiről kevésbé esik szó) vele együtt, szinte előtte az elektronikus dokumentumok olvasására is fel kell készíteni a mai új generációkat. Talán meghökkentő, ha azt mondtam, hogy az írástudás előtt, noha az elmúlt generációk abban a hitben éltek, hogy az olvasás az írással együtt, vele párhuzamosan tanulható meg. Az olvasástörténet tanulságai szerint már az ókorban (Quintilianus) is tudták, s azóta számos tény igazolja, hogy meg lehet és meg is tanultak régen is anélkül olvasni, hogy írni tudtak volna. (Ld. írni nem, de olvasni tudó gyerekek, a középkorban papok, szerzetesek.)

Nem tudjuk, Kovács Máté mikor ismerte meg McLuhan nézeteit. Molnár Pállal az 1966-os kiadásról folytattak párbeszédet. Akkor nálunk talán csak ők nem hozsannáztak McLuhannek. Molnár Pál 1967. március 25-én írt először Kovács Máténak McLuhan könyvéről. Kovács Máté egy datálatlan (valószínűleg 1967 második felében kelt) írása „A könyv, sajtó, könyvtár és az olvasás a modern technikai közlésmódok versenyében” címet viseli, és a 3 lapnyi autográf reflexió Molnárnak McLuhan könyvéről írt említett véleményére. Ebben a reflexióban Kovács Máté szerint McLuhan gondolatát Balázs Béla már első filmtudományi könyvében leírta, és tévedés a közlésmód meghatározó voltát tételezni, mert elsődleges a tartalom és másodlagos a forma, jóllehet a kettő elválaszthatatlan. Molnár Pál véleményében arra is rámutatott, hogy a kanadai professzor összekeveri a közlésmódokat is. Molnár egy másik írásában Kovács Máté 1967 augusztusi előadására („A kiadvány és az olvasás a modern technikai közlésmódok versenyében”) hivatkozva leszögezte, idézem Molnárt: *„az írásos kultúra sajátosságait és mai helyzetét sokkal pontosabban fogalmazza meg a Te [...] szombathelyi előadásod vázlat, rámutatva az írásos közlésmód természetére,*

előnyeire és gyakorlatának nehézségeire.” Az előadásból tehát kiderül, Kovács Máté a modern technikai közlésmódok – nálunk is gyorsan előre törő – híveivel, McLuhan nézeteit gondolkodás nélkül elfogadó hazai követőivel vitázott. Az eltelt fél évszázad tapasztalatai mutatják, nem igaz – bár többen állították –, hogy a Gutenberg-galaxis halott, sőt ma már azt is tudjuk, a televíziós ember se halott. Az idő McLuhannel szemben Kovács Mátét igazolta.

1968-ban megvédett kandidátusi disszertációjában Kovács Máté olyan bibliológiát vázolt fel, amelynek középpontjában az olvasás/olvasó áll. Továbbra is bibliológiának nevezte azt, de kiindulópontja az olvasás állapota és az olvasók jellemzői, igényei, elvárásai. Háttérbe szorultak azok az összefüggések, amelyeket a marxizmus elvárásai alapján társadalmi alapoknak neveztek akkor. Akkor jelentek meg az olvasással, vagy azzal is kiemelten foglalkozó írásai, amikor intenzíven foglalkozott Szabó Ervinnel, akit egész életében foglalkoztatta a kik olvasnak, mit olvasnak, sőt mit olvassanak kérdése. Kovács Máté a feje tetejéről a talpára állította a könyv-könyvtáros-olvasó hármas egységét: a dokumentum helyett az azt használó olvasót jelölte meg alapvető tényezőként. Ezt felismerte Pogányné Rózsa Gabriella is már, bár nem tudni, ismerte-e az akkor még csak kéziratban elérhető disszertációt, mivel az digitalizálva jóval később vált hozzáférhetővé. Pogányné 2008-ban azt írta: Kovács Máté *„bibliológiájában sokkal nagyobb szerepet, jelentőséget kap a könyv-könyvtáros-olvasó hármasságából az olvasó [...]”*

A Kovács Máté Alapítvány kuratóriumának kezdeményezésére és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központja kéziratárának jóvoltából 2016 tavaszán hozzáférhetővé vált a professzor kandidátusi disszertációja. A disszertációból az tűnik elő, hogy most az olvasóközönséggel és az olvasási kultúra bemutatásával indította, ezt tette a bibliológia központi elemévé, meghatározójává. Kovács Mátét idézem: *„[...] a sajátos szakmai szféra elválaszthatatlan egybefonódása indokolja, hogy a vizsgálódások középpontjába az olvasási folyamatot helyezzük.”* Kovács Máté az írásbeliség mellett még nem használta az olvasásbeliség kifejezést, de szerintem az elmúlt évtizedek olvasástörténeti vizsgálatai ma már ezt is indokolnák.

Kovács Máté fontos megállapítást tett az oly gyakran emlegetett, de sokféleképpen értelmezett értő olvasás kérdésében is. Arra mutatott rá, hogy az értő olvasás nem olvasástechnikai kérdés (az „csak” előfeltétele mindenféle olvasásnak), mert szerinte – idézem őt – *„az olvasási folyamat csak abban az esetben jöhet létre optimális határfokkal, ha az olvasmányban rögzített tudattartalom és az olvasó tudatállapota viszonylag közel esik egymáshoz, ha van elegendő közös elem bennük ahhoz, hogy az olvasó tudatában az asszociációs folyamat meginduljon és tartósan fennmaradjon.”* Kovács Máté voltaképpen azt

fogalmazta át, amit Ranganathan törvényeként is ismerünk, hogy ti. minden olvasó találja meg a maga könyvét és fordítva, minden könyv a maga olvasóját. Tehát az értő olvasás műveltségi kérdés alapvetően. Az más kérdés, hogy az olvasó műveltségét miként szerzi meg. Ha az adott írásmű olvasása előtt már rendelkezik vele, akkor csak alkalmaznia kell azt az olvasottak értelmezéséhez, befogadásához. Az olvasás tanításába (ma, vagy mindig is így volt?) beletartozik/beletartozott annak az elfogadtatása, hogy mindaddig nem haladunk tovább az olvasásban, amíg meg nem értjük. Meg kell tanítani az ifjút a segédeszközök (köztük az elektronikus eszközök) használatára. Ha pedig az olvasmány nagyobb részének értelmezése gondot okoz, akkor érvénybe lép Ranganathan és Kovács Máté figyelmeztetése, hogy ti. mindenki találja meg a neki való, a felkészültségéhez illő művet! Vagyis meg kell tanulnia az úgynevezett „hozzaolvasást”, a probléma értelmezéséhez több mű vonatkozó részletének tanulmányozását. Nemcsak az olvasmányok (szépirodalom, ismeretterjesztő és szakirodalom) lineáris végig olvasását, hanem különböző nyomtatott és nem-nyomtatott művek megfelelő helyeinek olvasását. Már a skolasztika megteremtette az ún. ugráló/pásztázó/kereső olvasást, ez a modern elektronikus dokumentumok használatához is kell. Vagyis mindenkit meg kell tanítani az ismeretszerzés technikáira, a kombinált (hallott, látott, olvasott, megfigyelt stb.) úton szerzett ismeretek ütköztetésére, saját következtetés levonására és tudássá érlelésére. Megfontolásra érdemes a neves (olvasás)történész, Roger Chartier intelme: nem állítható ellentétbe a nyomtatott kultúra és a digitális világ, fordítva igaz, idézem: *„a digitális világ segítségével újra meghódítható az olvasás, s az írásbeliség egy új, fejlettebb szintre kerül [...], ezért elavulttá válik a McLuhan óta oly sokat emlegetett régi probléma, mely a képernyőt [...] szembe állítja a Gutenberg galaxissal, az olvasás írott, nyomtatott világával. A digitalizált képernyőn ugyanis, bár nem kizárólagosan, de mégis csak írott kép jelenik meg [...]. Ebből ered az a paradox kapcsolat társadalmainkban, amely egyrészt az írás burjánzása és az informatikán alapuló kommunikációs gazdagság, másrészt az olvasás haláláról szóló melankólikus és könnyfakasztó megnyilvánulások között áll fenn.”* Kovács Máté félévszázada már azt tanította – kissé szabadon fogalmazva –, hogy mind a megismerésben, mind a közreadásban mindig a rendelkezésünkre álló leginkább megfelelő közlésmódot használjuk.

Mindez az olvasástanítás/megismerés kiterjesztését igényli. Azt valljuk, hogy az olvasás tanítása nem fejeződik be az ilyen nevű tantárggyal: minden szaktantárgynak hozzá kell tennie a maga szakirodalmi, olvasási ismereteit. Az egyes szaktudományok megismerése részben olvasási kérdés, továbbfejlesztése az ismeretek/irodalom felkutatását, értelmezését és a mindenkor és minden szituációban szükséges részek egybefoglalását, összerakását igényli.

Ilyenformán az olvasástanítás nem fejeződik be az általános iskolában, azt folytatni kell a középiskolában is, sőt a szakemberré válás folyamatában, a felsőoktatásban is.

Kandidátus értekezésében Kovács Máté az 1960-as évek elején azt állapíthatta meg, hogy – ismét idézem – *„az olvasás egyre inkább társadalmi tömegjelenséggé fejlődik, a társadalom egyre népesebb rétegei, ill. csoportjai vesznek részt benne. Így helytálló értékeléshez akkor és úgy jutunk, ha a legfontosabb olvasói rétegeket elvben el tudjuk határolni egymástól, [...] olvasási igényeit és szokásait, teljesítőképeségét és fejlődési tendenciáit úgy közelítjük meg, hogy megállapításainkat megfelelő mértékegységek megválasztásával lehetőség szerint számszerűen is kifejezésre juttathassuk. Sokan húzódoznak attól, hogy a társadalmi jelenségek és folyamatok tényeit és tendenciáit mennyiségekben is kifejezzük, pedig ez - különösen társadalmi tömegjelenségek esetében - egyenesen elkerülhetetlen. Ebben a kérdésben J. D. Bernallal lehet és kell egyetérteni, aki Tudomány és történelem című könyvében a társadalomtudományok egyik gyengéjének tekinti, hogy jelenleg még nem képesek észleleteiket és megállapításaikat a matematika nyelvén, tehát egzakt módon megfogalmazni. Az írásbeliség és az olvasás jelenségei és folyamatai számszerűleg viszonylag jól jellemezhetők, így a mennyiségi, főként statisztikai adatok nemcsak nem nélkülözhetők, hanem szükségesek és előnyösek, feltéve természetesen, hogy az adatok a valóság lényegét ábrázolják, az adatok gyűjtése, feldolgozása és értékelése a lényeg feltárását szolgálják.”* Ezzel Kovács Máté a bibliológia egzaktóságát kívánta fokozni, másrészt a hazai olvasáskutatás egyik előfutára és megalapozója lett. Ez akkor is igaz, ha tudjuk, hogy Ughy Jenő alapvető munkáját megtárgyalva, az MM már 1965-ben arról döntött, hogy a KMK-ban hozzanak létre az olvasás kutatására személyzeti, ill. szervezeti keretet. Péterfi Rita történeti összefoglalójában a hatvanas éveket a magyar olvasáskutatást alapozó eredményekben bővelkedő hőskorának nevezte. A később odakerült és jó nevű olvasáskutatóvá vált Gereben Ferenc, Kovács Máté emlékének adózva, visszaemlékezett arra az időre (1960-as évek közepe), amikor a professzor által felvázolt bibliológiában még üres karikának látta az olvasásszociológiát. Gereben emlékezésében nem tisztázta, hogy a tanulmányai után született vonatkozó Kovács Máté írásokat ismerték-e, használták-e ő és kollégái. Így Kovács Máténak a hazai olvasáskutatásra gyakorolt hatásáról nem tudunk eleget, bár Nagy Attila ugyancsak 2006-ban elhangzott emlékezésében van egy mondat arról, hogy 1963-68 közötti lélektan szakos hallgatói múltja után, *„néhány év elteltével [...] az általa [ti. Kovács Máté által] kezdeményezett, kijelölt úton indultam magam is.”* A hazai olvasáskutatás méltatására itt nincs terünk, de azt megemlítjük, súlyos hiba volt – a romló gazdasági helyzetre hivatkozva – gyakorlatilag megszüntetni a Könyvtártudományi és Módszertani Központ kutatási műhelyét.

(Viszont örömmel tesszük hozzá: jó, hogy 2017-ben a Fővárosi Szabó Ervin könyvtár az általa vezetett program keretében újra végzett és jövőre is végez olvasáskutatást!)

1968-ban Kovács Máté fő témája az olvasásvizsgálatok elméleti alapozása volt. Ekkor írta a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Irodalmi és Nyelvi Választmánya számára és orgánumban tömör összefoglalását, útmutatóját, s ez évben erről tartott vitaindító előadást a népművelési kutatók és oktatók debreceni konferenciáján. Később ezek képezhettek alapját a Könyvtártudományi Tanulmányok számára írt, 1970-ben megjelent terjedelmes változatnak.

Kovács Máté számára az Olvasó népért mozgalom megindítása is jó apropó lehetett. Ez idő tájt az olvasótábor kiszélesedése és az egyéni kultúra elmélyülése volt megfigyelhető, nemcsak nálunk, de világszerte nagy lendülettel indultak olvasásvizsgálatok. Ugyanakkor, *„az olvasási folyamat megismerésének tudományelméleti és módszertani problémái azonban még korántsem tekinthetők tisztázottnak.”* - írta. Előbb még leszögezte, *„a könyv és az olvasás a társadalmi közlés sajátos tömeghatású rendszerévé fejlődött máris és a jövőben még inkább”* az lesz. Kovács Máté az olvasásvizsgálat helyét *„részben a könyvtártudomány (bibliológia) és a szociológia, közelebbről a művelődésszociológia közös területén”* jelölte ki.

A népművelők debreceni konferenciáján azt fejtette ki, hogy az olvasási folyamat nemcsak társadalmi tényezőktől függ, a folyamatnak igen sok tényezője van. Az olvasót biológiai és pszichológiai, de egyre inkább társadalmi lényként kell vizsgálni: ezek teszik lehetővé együttesen, hogy felismerjük azoknak a meghatározó tényezőknek a szerepét, jelentőségét, amelyek az olvasóban és az olvasási folyamatban jelen vannak. Ezért fontos, hogy az olvasás útján való közléssel minél inkább tisztába jöjjünk, levonhassuk a művelődéspolitikai konzekvenciákat. Hangsúlyozta, idézem *„...bátor kutatónak kell lennie annak, aki elszánja magát, hogy ezekre a járatlan területekre adja fejét.”*

1970-ben megjelent, terjedelmesebb, ismertebb tanulmányában a könyvtárszociológia tárgykörét így jelölte ki, idézem: *„A könyvtár, mint a társadalmi közlés, tájékoztatás és művelődés intézménye alkotja az egyik szférát, a másikat pedig a társadalom vele kapcsolatos szükségletei és igényei, amelyek létrehozzák. Másoldalról ebbe tartoznak bele azok a hatások, amelyeket a létrejött intézmény a társadalom életében kifejt.”* Kovács Máté tehát már akkor a szociológiát hívta segítségül, amikor még Magyarországon nem fejezték be a vitát a szociológiáról, s ennek a szakszociológiák is kárát látták.

1972 a könyv világeve volt az UNESCO döntésének megfelelően. Kovács Máté az alkalomhoz fontos írást tett közzé. A könyv mellé az olvasást és a könyvtárakat is a könyvév programjába iktatták, s ezt a professzor fontos eredményként értékelte. Örömmel nyugtázta, hogy az UNESCO kiadta A könyv alapokmánya című dokumentumát, és annak előkészítését

az írás- és olvasás-, a könyv- és könyvtárkultúra valamennyi tartományának szakemberei együtt készítették elő. Leglényegesebbnek azt tartotta, hogy mindjárt az első pont leszögezte az olvasók jogait a művelődésre és tájékozódásra. Kovács Máté a könyvév fejleményeivel saját nézeteit láthatta megerősödni.

Kovács Máté utolsó írása a könyv, a könyvtárak és az olvasás világéve alkalmából (mert 1972 az volt!) az új technikai közlésmódok között vizsgálta változó szerepüket. Írását azzal zárta, hogy a közkönyvtárak irodalomközvetítő szerepét és tevékenységét nemcsak az írásbeli közlés rendszerén belül, hanem az audiovizuális tömegközlelési rendszerekhez fűződő összefüggéseiben is felül kell vizsgálni. Konklúziója ez volt, idézem: *„a fejlődés eddigi tényei arra vallanak, hogy a társadalmi közlés rendszerei szervesen kiegészítik egymást, és együttesen elégítik ki a társadalom kulturális szükségleteit és igényeit. Ebben az együttesben az írásbeli közlésnek és az olvasásnak is megvan a maga szerepe...”*.

Befejezésül egy rövid bekezdés a könyvtárosról mint olvasóról. A múlt században a könyvtár szakra jelentkezők döntő többsége azzal indokolta választását, hogy azért jelentkezett erre a szakra, mert szeret olvasni. Vajon ma is így van-e? Én azt tapasztalom, hogy a mai könyvtárosok nem olvasnak eleget, nem érnek rá. Nemcsak szakmájuk irodalmát, de a szép- és szakirodalmat is alig ismerik. Az 1970-es években Szombathelyen, a Berzsenyi Könyvtárban a könyvtárosok ismerhették meg először a beérkezett, feldolgozott könyveket, reggel – az intézmény nyitása előtt – az olvasószolgálatosok áttekintették az új időszaki kiadványokat, hogy legyen irodalomismeretük. Akik hallgatói voltak, tudják, hogy Kovács Máté elvárta hallgatóitól a rendszeres és sokoldalú olvasást.